

Josip Vancaš, perspektiva crkve sv. Blaža na križanju Prilaza i Primorske ulice, 28. 1. 1892. (KAZ)
Josip Vancaš, perspective drawing of the Church of St. Blaise as sited at the intersection of Prilaz and Primorska Street, 8. 1. 1892.

Zlatko Jurić

Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad – Original scientific paper
predan 6. 10. 1993.

Kršnjavi – Vancaš: planiranje gradnje Crkve Sv. Blaža u Zagrebu

Sažetak

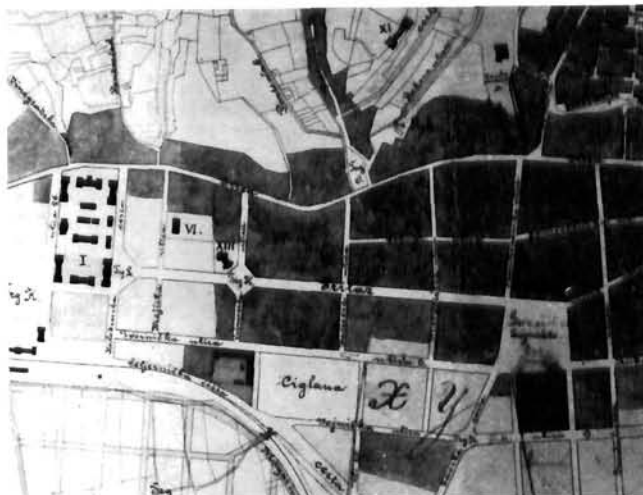
U tekstu autor analizira historijat priprema za gradnju Crkve Sv. Blaža u Zagrebu. Nakon što je bilo odlučeno osnovati novu župu za zapadni dio grada, uslijedile su rasprave o mjestu podizanja nove crkve i o njezinu oblikovanju. Autor te rasprave prije ostvarenja dijeli u tri etape: 1879.-1891., razdoblje u kojemu je bio raspisan natječaj i u kojemu je J. Vancaš načinio prve dvije arhitektonske osnove. Druga je etapa 1892.-1895., razdoblje sudjelovanja I. Kršnjavoga, različitih prijedloga o smještaju crkve te novoga Vancaševa projekta. Naposljetku, u trećem razdoblju (1896.-1899.) nastavljaju se razmišljanja o različitim lokacijama, M. Pilar radi jedan, a Vancaš dva nova prijedloga o smještaju crkve.

»... gubi i najkrasniji arhitektonski objekt bar pol svoje vrijednosti, ako je nespretno situiran, a naprotiv pako dobiva i najčednija građevina znatno, ako je na dobrom vidiku«. JOSIP VANCAŠ, *Osnova za crkvu sv. Blaža*, VDIA, XIX/1898. 1. 1-3.

Dugotrajna rasprava o izboru mjesta za gradnju i o arhitektonskoj kompoziciji Crkve Sv. Blaža je jedan od nezaobilaznih elemenata u gradogradnji i arhitekturi zadnje četvrtine devetnaestoga stoljeća i početka dvadesetog stoljeća. Prva velika u tome poznata cjelina jest razdoblje visokoga historicizma od otprilike 1880. godine do 1900. godine. Naglašenu ulogu ima prva akademski školovana generacija arhitekata, inženjera, povjesničara umjetnosti i filozofa. Tijekom rasprave pokušali su se neposredno provesti veliki planerski i arhitektonski principi europskoga historicizma. Osnovni pečat svim zbivanjima vezanima uz gradnju Crkve Sv. Blaža, daju, nesumnjivo, karizmatičke ličnosti dr. Izidora Kršnjavoga i arhitekta Josipa Vancaša, koji najpreciznije izražavaju širinu interesa, temeljitost erudicije i nevjerojatnu radnu energiju, karakterističnu za stvaralački nadarene pojedince europskoga devetnaestog stoljeća.

Unutar visokog historicizma, u povijesti gradnje Sv. Blaža, moguće je ustanoviti tri velika razdoblja. Prvo razdoblje traje negdje od 1879. godine do 1891. godine. Cijelu priču započeo je 1879. godine kardinal nadbiskup Josip Mihalović sa zahtjevom da se popiše cjelokupni nepokretni imetak Župe Sv. Marka i njezinih kapela Sv. Duha i Sv. Franje Ksaverskog.¹ Osnovna želja je podijeliti župu, koja je prevelika za djelotvorno obavljanje pastoralne djelatnosti.² Na temelju prikupljenih podataka nadarbenik Eduard Suhin je samoinicijativno izradio 1886. godine polazni prijedlog za osnivanje novih župa.³ Prvo bi se osnovala župa na uglu Primorske ulice i Prilaza, koja bi se posvetila Sv. Blažu kao zaštitniku grada Zagreba. Zemljište za gradnju u vrijednosti od 10 000 forinti, Eduard Suhin dariva besplatno. Podizanje crkve na Prilazu ima prednost zbog veoma brzog razvoja zapadnog dijela grada. U neposrednoj blizini imala bi se graditi vojarna, obrtna škola, a već se nalazi tvornica duhana. Kako su novčana sredstva veoma ograničena, tek nakon osnivanja i gradnje Crkve Sv. Blaža pristupilo bi se osnivanju župe Sv. Križa. Crkva bi se podigla na uglu Preradovićeve i Berislavićeve ulice na zemljištu Vjekoslava Heinzela st. ili iza palače baruna Vranicanija u Katančićevoj ulici. Troškovi gradnje proračunati su na 160 000 forinti, jer bi zbog reprezentativnih palača na Zrinjevcu trebalo osnovati arhitektonski složeniju crkvu na način talijanske renesanse. Crkva Sv. Blaža na Prilazu bila bi prilično skromnija u arhitektonskom izrazu, s prostorom za 1000 osoba i procijenjenim troškovima cjelokupne gradnje od 74 000 forinti. Arhitektonska kompozicija crkve bila bi bazilika romaničkog izraza. Potrebna financijska sredstva prikupili bi Nadbiskupski duhovni stol i Gradska općina koja ima neosporno patronatsko pravo nad novim župama na temelju neprekidnoga patronatskog prava nad prebendama Sv. Križa i Sv. Ivana.⁴

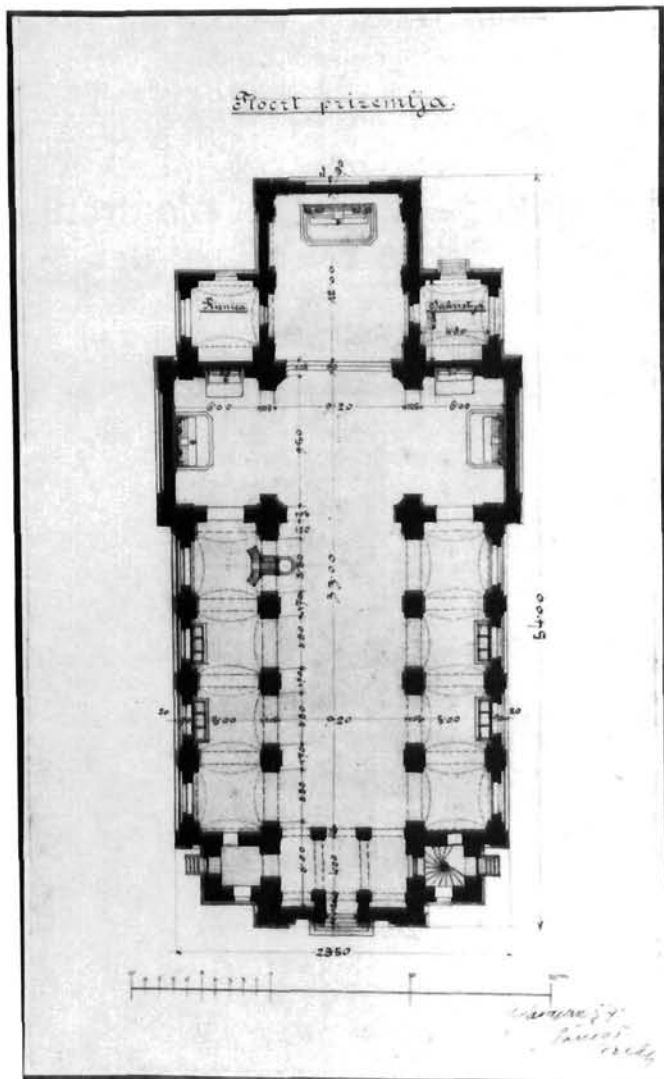
Financijskim i organizacijskim pripremama za bilo kakvo konkretno djelovanje (vidi bilješku br. 4) bilo je nužno odrediti planerske pretpostavke. Temeljna planerska pretpostavka bila je izrada Melkus-Lenucijeve Druge generalne regulatorne osnove grada Zagreba iz 1888. godine. Jedan od sastavnih elemenata je izmjena planerske koncepcije Prilaza. Svoje-

Zapadni dio grada između Ilice, Kolodvorske, Vojničke, Savske i Frankopanske ulice. Generalna regulatorna osnova grada Zagreba iz 1889. godine (Muzej grada Zagreba)
Western ward of the city lying between Ilica, Station Street, Army Street, Savska Road and Frankopan Street. The overall planning scheme for the city of Zagreb, dated 1889.

Josip Vančaš, tlocrt prizemlja crkve sv. Blaža. 5. 8. 1891. (KAZ; foto: I. Buzjak)

Josip Vančaš, ground plan of the Church of St. Blaise, 5. 8. 1891.

dobno je u planiranom blokovskom ortogonalnom uličnom sustavu stambene izgradnje Prilaz bio zamišljen isključivo kao glavna prometnica, koja vodi na tadašnji Glavni kolodvor (danas Zapadni). Budući da se predviđalo premještanje Glavnog kolodvora u južni Parkovni perivoj, nužno je izmijenjen planski koncept Prilaza od monovalentne funkcionalne prometnice u polivalentno estetizirano gradsko šetalište. Estetizacija urbanoga prostora zamišljena je pomoću nekoliko elemenata. Prvi je isticanje reprezentativnosti uličnoga linearnog perspektivnoga pogleda sadnjom drvoreda na obje strane ulice. Sljedeći element je stvaranje proširenoga križanja Oktogona na sjecištu Prilaza i Primorske ulice.

Pošto su izvršene sve pripreme tijekom 1889. godine pošlo se u neposrednu provedbu arhitektonskog natječaja. Gradsko zastupstvo imenovalo je dr. Đuru Đeželića, Šandora Hondla i Vladimira Krešića za povjerenike u Odboru za gradnju župne Crkve Sv. Blaža.⁵ Natječajnim programom bila je određena arhitektonska kompozicija trobrodne bazilike za 1500 osoba na romanički način.⁶ Trajanje natječaja bilo je predviđeno od 21. kolovoza do 01. prosinca 1889. godine, a u međuvremenu je rok za predaju produžen do 15. ožujka 1890. godine.⁷ Sjednicama Odbora za gradnju crkve Sv. Blaža i ocjenjivanje natječajnih radova u travnju 1890. godine predsjedavao je c. k. grad. nadsavjetnik arhitekt Friedrich Schmidt, profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču, »(...) koji je dva nacrt

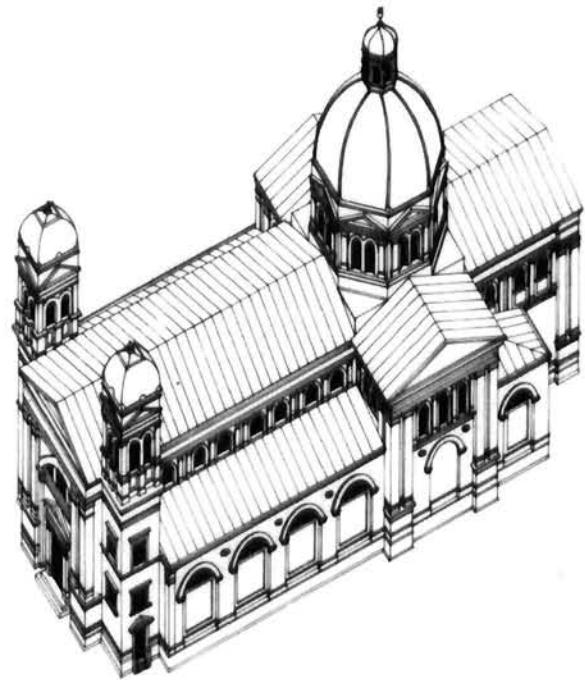
proglasio najljepšim izjavljujući, da su oba jednako lijepa i da potiču od ljudi iste škole. Kod otvaranja zapečaćenog omota, kakav je bio priložen svakom nacrtu, pročitano je ime bečkoga gradskoga graditelja (...)» Ferdinanda Wendelera kojemu je isplaćeno 1300 forinti nagrade.⁹

Drugo razdoblje od 1892. godine do 1895. godine obilježio je prijedlozima dr. Izidor Kršnjavi, koji je zauzeo mjesto premnuloga zastupnika Šandora Hondla u Odboru za gradnju.¹⁰ Dr. Izidor Kršnjavi je pokušao radom u Odboru za gradnju neposredno provesti u djelo teoretske stavove o gradogradnji koje je briljantno iskazao u tekstu »Regulaciona osnova grada Zagreba« iz 1888. godine objavljenom u »Glasniku društva za umjetnost i umjetni obrt«. Osnovno obilježje je radikalni spoj estetskih principa barokne gradogradnje i Haussmanovih prometno-higijenskih zamisli.

Na sjednici Odbora održanoj u ožujku 1891. godine sudjelovali su kanonik dr. Mirko Rački, gradski načelnik dr. Milan Amruš, gradski zastupnik dr. Izidor Kršnjavi, senatori Adolf Hudovski i dr. Đuro Đeželić, kanonik Eduard Suhin, a predsjedavao je biskup Franjo Gašparić.¹¹ Odbor je odlučio pozvati hrvatskoga arhitekta Josipa Vančaša iz Sarajeva za izradu nove arhitektonske osnove Crkve Sv. Blaža. Arhitektonskim programom bila je određena crkva za 1200 osoba s ukupnim troškovima gradnje od 50 000 forinti.¹²

Josip Vančaš, perspektiva crkve sv. Blaža, 3. 8. 1891. (KAZ; foto: I. Buzjak)
Josip Vančaš, perspective drawing of the Church of St. Blaise, 3. 8. 1891.

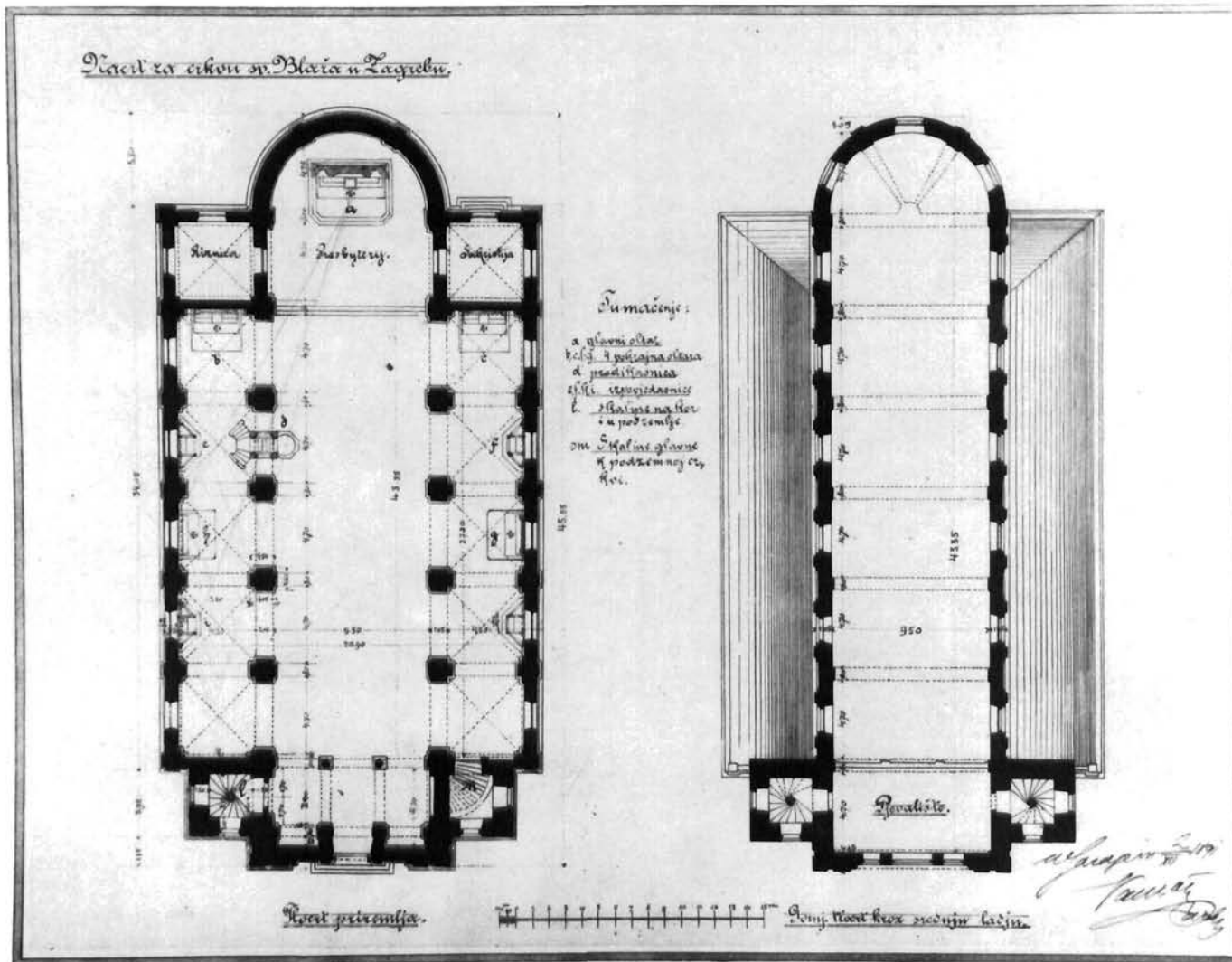
Zlatko Jurić, aksonometrija prema projektu J. Vančaša za crkvu sv. Blaža od 3. 8. 1891. (foto: I. Buzjak)
Zlatko Jurić, axonometric drawing based on Josip Vančaš's design for the Church of St. Blaise, 3. 8. 1891.

Arhitekt Josip Vančaš pozvan je iz dva razloga. Prvi je vrhunska europska akademska naobrazba. U klasi prof. arh. Karla Koeniga i prof. arh. Heinricha von Ferstela od 1876. godine do 1881. godine polazio je Visoku tehničku školu u Beču. Tijekom studija, za vrijeme ljetnih praznika obavlja praksu u uvaženom zagrebačkomu arhitektonskom poduzeću Grahor i Klein. Nakon završenog studija zapošljava se u poduzeću Felner i Helmer, gdje radi od 1881. godine do 1882. godine. Umjetničko usavršavanje nastavlja tijekom 1882. godine do 1883. godine na arhitektonskom odjelu prof. arh. Friedricha Schmidta na Akademiji likovnih umjetnosti u Beču. Drugi je razlog što je, iako mlad, (rođen je 1859. godine), već imao dovršenu gradnju rimokatoličke katedrale Sv. Josipa u Sarajevu (od 1884. do 1889. g.).¹³ Arhitekt Josip Vančaš je izradio dvije varijante. Prva varijanta je trobrodna bazilika s dva zvonika i kupolom na način talijanizirane renesansne arhitektonске kompozicije.

Druga varijanta je također trobrodna bazilika s dva zvonika, bez kupole i s maštovitim spojem talijanizirane renesanse i romaničke kolorističke obrade pročelja.¹⁴ Oba prijedloga bila su prikazana u siječnju 1892. godine na sjednici Odbora.¹⁵ Umjesto preminuloga biskupa Franje Gašparića za predsjednika Odbora za gradnju izabran je kanonik dr. Mirko Rački. Glavnu riječ vodio je tada moćni predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu dr. Izidor Kršnjavi koji je predložio umjesto bazilikalne centralnu crkvu i gradnju u dijagonalnoj osi na uglu Prilaza i Primorske ulice. Na sljedećoj sjednici u travnju 1892. godine sudjelovali su dr. Izidor Kršnjavi, kanonik dr. Franjo Iveković, senator dr. Đuro Đeželić, prebendar Eduard

Suhin i arhitekt Josip Vančaš.¹⁶ Raspravljalo se o nacrtima arhitekta Josipa Vančaša za centralnu crkvu za 1200 do 1300 osoba. Cijena gradnje iznosila bi 76 000 forinti bez unutrašnjeg uređenja. Kako se u financijskom fondu nalazilo oko 71 000 forinti dr. Izidor Kršnjavi je obećao da će Odjel za bogoštovlje i nastavu doznačiti potrebnu razliku od 5000 forinti. Dr. Đuro Đeželić je u ime Gradske općine obećao veće sudjelovanje u financiranju gradnje, ako bi se gradila crkva u arhitektonski monumentalnijoj kompoziciji.¹⁷ Dr. Franjo Iveković je tvrdio da je bazilika s pastoralnoga stanovišta pogodnija za župnu crkvu. Nakon ponovljene izjave arhitekta Josipa Vančaša da se i u centralnu crkvu može smjestiti 1200 do 1300 osoba »(...) a slog da će po svojoj krasoti mnogo doprinjeti ljepoti grada (...)« napokon je prihvaćena arhitektonska osnova.¹⁸ Raspravu je zaključio dr. Izidor Kršnjavi prijedlogom da se centralna crkva smjesti na križanje Prilaza i Primorske ulice »(...) što bi uvelike služilo poljepšavanju grada, krasnom svojom arhitektonikom, rad koje bi se vas ovaj prediel podičio i podigao (...)«.¹⁹

Smještajem centralne crkve s bakrenom kupolom stvorilo bi se monumentalno križište s naglašenom vertikalom. Osnovni cilj je ritmizacija statičnoga linearnog perspektivnoga pogleda niz Prilaz, podjelom u dva odsječka. Stvaranjem kohezionog estetskog akcenta u zapadnom dijelu grada, omogućio bi se pogled s Kazališnog trga i Ulice br. Oreški duž Prilaza i pogled s Ilice i Klaićeve duž Primorske ulice. Odbor je obavijestio Gradsko poglavarstvo o zaključcima posljednjega sastanka i zatražio da se izvrše sve pripreme za izvlaštenje potrebnoga privatnog zemljišta. Izaslanici Odbora i Gradskog poglavar-

Josip Vančaš, tlocrt prizemlja i gornji tlocrt srednjega broda, 2. 12. 1891. (KAZ; foto: I. Buzjak)

Josip Vančaš, plan of the ground floor and upper ground plan through the central nave, 2. 12. 1891.

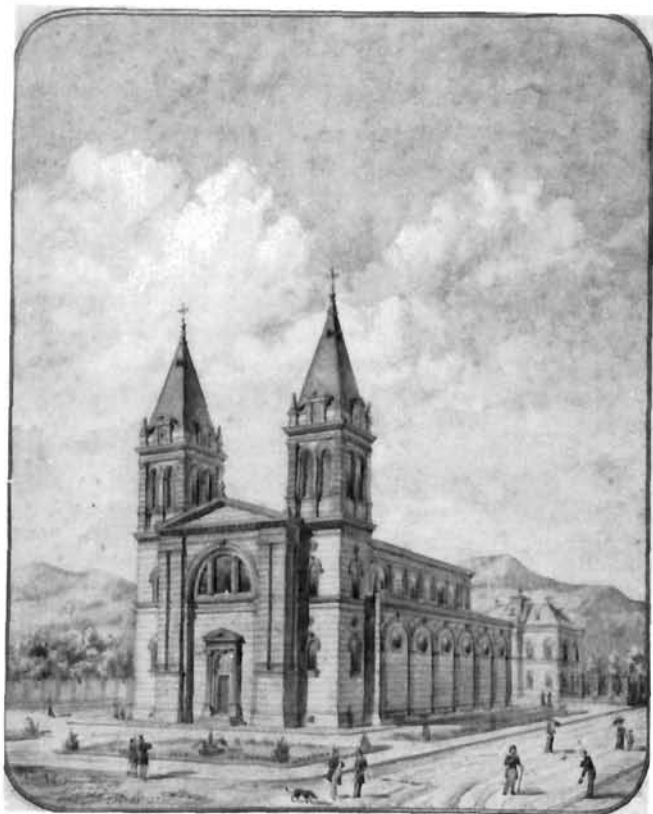
stva zajednički su obavili pregled potrebnoga zemljišta na križanju Prilaza i Primorske ulice.²⁰ Pregledom je ustanovljeno da bi samo nabava potrebnoga zemljišta progutala oko 50.000 forinti. Buduću novčanu razliku ne bi se trenutačno nikako moglo pokriti.

Prilikom pregleda dr. Izidor Kršnjavi predložio je da se crkva gradi na kraju Kačićeve ulice na Ciglani kod vojničkih baraka.²¹ Osnovna zamisao je smjestiti crkvu bliže obrtnoj i učiteljskoj školi, a u sastavu budućega školskog foruma koji Kr. zemaljska vlada namjerava podići na Ciglani. Kad su saznali za prijedlog, zastupnici nadbiskupske duhovne oblasti i Gradskoga zastupstva bili su veoma suzdržani glede mogućnosti njegovoga ostvarenja. Osnovni razlog bile su moguće teškoće i natezanje s vojnom upravom oko premještanja postojećih baraka, da bi se oslobodilo zemljište za gradnju crkve. Prilikom gradnje Rudolfovih vojarni 1880. godine u Ilici, vojna je uprava sklopila ugovor s Gradskom općinom o najmu zemljišta na Ciglani u trajanju od trideset godina za skladištenje građevnoga materijala. Na osnovu ugovora o zakupu koji je još vrijedio, vojna uprava je tražila nerazumno visoku novčanu odštetu za preseljenje. Gradsko poglavarstvo nije moglo pri-

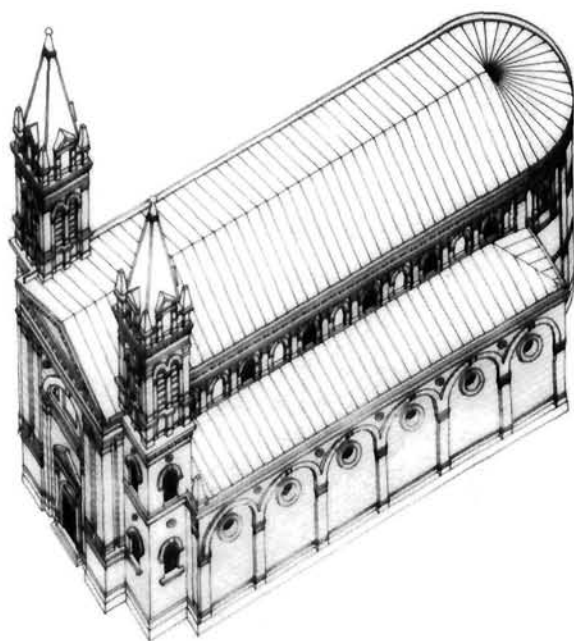
stati na ucjenjivanje, pa se ipak ostalo pri prvobitnom gradilištu na uglu Prilaza i Primorske ulice.

U lipnju 1892. godine arhitekt Josip Vančaš izradio je glavni projekt centralne crkve talijanizirane renesansne arhitektonske kompozicije za 1500 osoba. Troškovi gradnje bili su procijenjeni na 94 000 forinti.²² Projekt je prihvaćen bez obzira na financijsko prekoračenje. Smanjivanjem crkve ne bi se puno financijski uštedjelo, a izgubilo bi se na estetskom značaju arhitektonske kompozicije. Odbor je poslao Kr. zemaljskoj vladi na ocjenu građevne nacerte i troškovnik. Predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu dr. Izidor Kršnjavi u potpunosti je prihvatio oblikovanje i arhitektonsku kompoziciju osnove arhitekta Josipa Vančaša.²³ Jedina zamjerka bila je izbor gradilišta na Prilazu, gdje okoliš sa skromnim stambenim zgradama nije pogodan za reprezentativnu arhitektonsku osnovu. Još jednom je ponovljen prijedlog da se crkva za 1200 osoba sagrađi u sklopu budućih školskih zgrada na Ciglani. Osnovni cilj je stvoriti monumentalnu arhitektonsku kompoziciju u gradskom predjelu koji se tek izgrađuje.²⁴

Krajem 1893. godine predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu dr. Izidor Kršnjavi sastavio je arhitektonske i planerske programe za raspis natječaja za izbor osnove za nove srednje

Josip Vančaš, perspektiva crkve sv. Blaža, 2. 12. 1891. (KAZ; foto: I. Buzjak)
Josip Vančaš, perspective drawing of the Church of St. Blaise, 2. 12. 1891.

Zlatko Jurić, aksonometrija prema projektu J. Vančaša za crkvu sv. Blaža, 2. 12. 1891. (foto: I. Buzjak)
Zlatko Jurić, axonometric drawing of J. Vančaš's design for the Church of St. Blaise, 2. 12. 1891.

škole na gradskom zemljištu omeđenom Savskom cestom, Klaićevom ulicom, Kačićevom i danas Kršnjavijevom ulicom.²⁵ Zamisao raspisivanja natječaja za čitavu planersku kompoziciju, je činjenica od pionirskog značenja u suvremenoj gradogradnji kojom su se dosada isključivo bavili inženjeri iz Gradskog građevnog ureda ili Kr. zemaljske vlade. Posredno je postavljen zahtjev kako bi arhitekti trebali imati veći udjel u planiranju gradogradnje.

Planerska koncepcija bila je stvaranje »antiknog školskog foruma« sastavljenog od većeg broja zgrada a »(...) vanjština svih tih zgrada pako imala je sa ulične i dvorišne strane činiti utisak dielova jedine zgrade te nositi karakter rimskog foruma i predstavljati harmoničnu cjelinu.«²⁶ Osnovni zahtjev bio je da se »(...) između prednjih zgrada na pročelju do Savske ceste u glavnoj osi, idućoj od istoka na zapad (...)« ostavi dovoljno veliki »(...) nezagrađeni prostor, koji bi gledaocu sa Savske ceste, pružao vidik u navedenom smjeru na pomenutu crkvu i na unutarnji perivoj.«²⁷ Arhitekti Hermann Bollé i Kuno Waidmann iz Zagreba; Helmer i Fellner iz Beča; Josip Vančaš iz Sarajeva; Ludwig i Huelssner iz Leipziga pozvani su da sudjeluju na raspisanom arhitektonskom natječaju. Krajnji rok za predaju natječajnih radova bio je određen za početak veljače 1894. godine.

Ocenjivačka porota je dodijelila prvu nagradu i povjerila izradu izvedbenog projekta arhitektima Ludwigu i Huelssneru. Ograničena financijska sredstva primorala su dr. Izidora Kršnjavoga na promjenu planerske koncepcije. Osnovna zamisao bila je »(...) da se na istočnu stranu velikog igrališta sa-

grade školske zgrade. Na južnu stranu prirodoslovni, a na sjevernu stranu arheološki muzej. Na zapadnoj strani imala bi crkva sv. Blaža završiti jakim akcentom građevnu ovu skupinu. Sve te zgrade imale bi arhitektonsko pročelje i začelje tako, da bi se usred njih stvorio prostor nalik starinskom forumu. (...) Gombaonica (E) imala bi se stupištem u formi polukružne exedre spojiti s jedne strane sa zapadnim krajem zgrade (B), a s druge strane zgradom (C). (...) U njoj bi se dale smjestiti kopije najboljih kiparskih tvorevina klasične umjetnosti. Na isti način imao bi biti spojen stupištem zapadni kraj zgrade (F) i (G) s Blaževom crkvom (E). U tom bi stupištu imale biti kopije najboljih kiparskih umjetnina kršćanske dobe. Među zgradama (B) i (F) i zgradama (C) i (G) imale bi stajati monumentalne kapije nalik trijumfalnim lukovima. (...) Razumije se, da bi sve te zgrade morale biti građene u jedinstvenom stilu talijanske renesanse. Crkva sv. Blaža morala bi imati na križištu, gdje se duga i poprečna lađa sieku, kupolu, a još bi bolje bilo, da se izgradi crkva centralno.«²⁸

Naglašavajući perspektivnu vizuru, arhitektonsku i planersku cjelovitost kompozicije jasno je iskazana misao da gradski prostor koji određuje prometna, funkcionalna, komunalna kategorija, treba nadopuniti estetskom kategorijom reprezentativnosti i monumentalnosti. Kako se početak gradnje novih srednjih škola sve više primicao, moralo se požuriti donošenje konačne odluke o izboru mjesta za gradnju Crkve Sv. Blaža. Gradsko poglavarstvo je vratilo nacрте Odboru za gradnju sa zahtjevom za proširenje crkve na 2 000 osoba.²⁹ Želja je bila

da bi se možda, istodobno izdale građevinske dozvole za školski forum i Crkvu Sv. Blaža na Ciglani.³⁰

U trećem razdoblju od 1896. godine do 1899. godine ponovo se raspravljalo o gradnji Crkve Sv. Blaža na Prilazu.³¹

Arhitekt Josip Vancaš trebao je ispitati mogućnost smještaja crkve na izabranom gradilištu. U rujnu 1896. godine Odbor je raspravljao o prijedlogu situacije, tlocrta prizemlja i troškovnika koje je arh. Josip Vancaš izradio.

Neznatno je izmijenjena visina kupole i lanterne. Ukupna novčana sredstva za gradnju crkve, župnog dvora i gospodarskih zgrada procijenjene su na 130 000 forinti.³²

Početkom 1897. godine arhitekt Josip Vancaš raspravlja s gradskim »nadinžinirom« Milanom Lenucijem o izboru mjesta na Prilazu za gradnju crkve.³³ Zajednički su zaključili da ne bi trebalo crkvu graditi na uglu Prilaza i Primorske ulice. Osnovni razlog je planerska neuglednost gradilišta unutar gradskoga prostora. Na temelju razgovora arhitekt Josip Vancaš predložio je dvije nove mogućnosti. Prva je na kraju Prilaza pred Rudolfovom vojarnom. Cilj je stvoriti uravnoteženu planersku kompoziciju između vertikale crkve i volumena zgrade zapovjedništva Rudolfove vojarne. Druga mogućnost je na križanju Prilaza i Krajiške ulice. Konceptcija je stvaranje jakoga urbanog akcenta, na koji bi se otvarali perspektivni pogledi duž Prilaza i duž Krajiške ulice. Estetskoj zamisli stvaranja perspektivnoga pogleda iz svih smjerova radikalno su podređeni prometni uvjeti i financijski troškovi pri otkupu privatnoga zemljišta. U zatečenoj urbanoj situaciji princip estetske organizacije prostora, kojim se služi arhitekt Josip Vancaš, je stvaranje »karakteristične gradske slike« pomoću monumentaliziranja arhitektonskih elemenata pročelja i kontrastnim međudnosom razvedenoga volumena crkve i kompaktnoga volumena okolnih gradskih blokova.

Josip Vancaš, perspektiva crkve sv. Blaža na križanju Prilaza i Primorske ulice, 28. 1. 1892. (KAZ)

Josip Vancaš, perspective drawing of the Church of St. Blaise as sited at the intersection of Prilaz and Primorska Street, 8. 1. 1892.

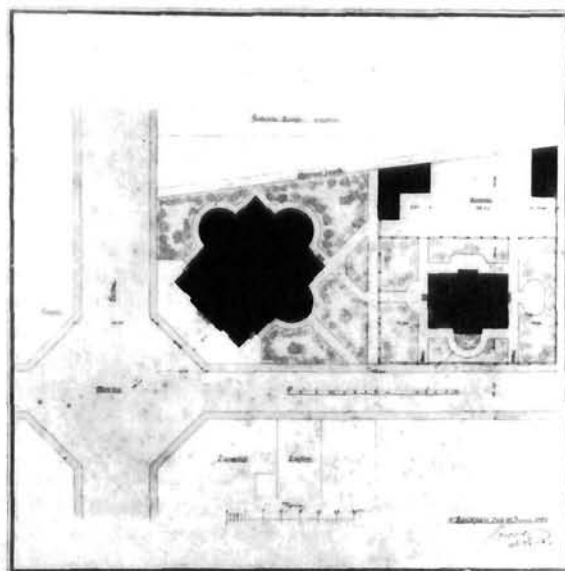
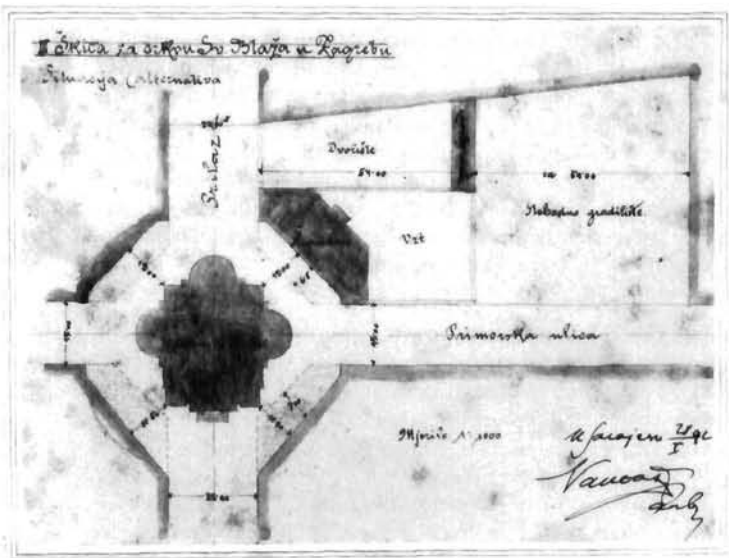
Josip Vancaš, situacija crkve sv. Blaža na križanju Prilaza i Primorske ulice, 28. 1. 1892. (KAZ)

Josip Vancaš, site plan of the Church of St. Blaise as located at the intersection of Prilaz and Primorska Street, 28. 1. 1892.

Josip Vancaš, situacija crkve sv. Blaža na uglu Prilaza i Primorske ulice, 17. 6. 1892. (KAZ)

Josip Vancaš, siting of the Church of St. Blaise on the corner of Prilaz, 17. 6. 1892.

Mapa za crkvu sv. Blaža u Zagrebu.

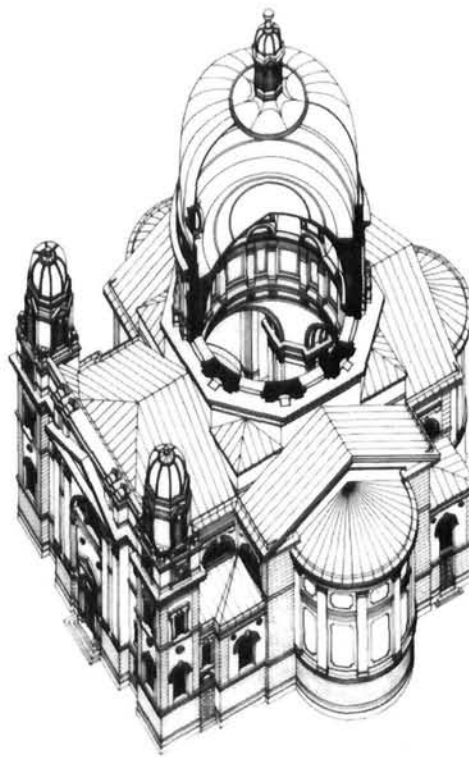

Na sjednici Odbora za gradnju održanoj u veljači 1897. godine kojoj je predsjedavao dr. Franjo Iveković, nije se previše vremena potrošilo na raspravljanje o prijedlozima arhitekta Josipa Vancaša, zbog već poznatih prijašnjih problema s otkupom privatnog zemljišta.³⁴ Jednoglasno su prihvaćeni izvedbeni nacrti za centralnu crkvu arhitekta Josipa Vancaša za oko 1400 osoba i s procijenjenim troškovima gradnje na 105 000 forinti. Arhitekt Josip Vancaš arhitektonsku kompoziciju zasniva na centralnoj osnovi Crkve Sv. Petra u Rimu, ali uz pretvorbu iz monumentalnoga u realno mjerilo župne crkve koju je svojedobno izvela francuska akademija.³⁵ Monumentalnost kompozicije postignuta je naglašavanjem izduženoga tambura na kojemu je smještena strma poluokrugla kupola s lanternom. U unutrašnjem oblikovanju poštovana je centralnost i preglednost prostora. Konačni zaključak da je prvobitno mjesto na uglu Prilaza i Primorske ulice najbolji izbor za gradnju Crkve Sv. Blaža, uobličio je gradonačelnik Adolf Mošin-ski. Odbor je zatražio od arhitekta Josipa Vancaša da izradi skice za tri oltara za potraživanje obećanih 5 000 forinti od Kr. zemaljske vlade.

Na temelju izvedbenoga projekta i priloženoga troškovnika Odbor je podnio Gradskom poglavarstvu zahtjev za odobrenje građevinske dozvole.³⁶ Kr. zemaljska vlada je postavila neznatne formalne zahtjeve u pogledu osiguranja financijskih sredstava. U travnju 1897. godine kanonik dr. Franjo Iveković, gradski »nadinžinir« Aleksander Seć i kotarski liječnik dr. Đuro Rihtarić sudjelovali su poglavarstvenom očevidu gradilišta.³⁷ U međuvremenu započela je polemika u dnevnim novinama koja je imala dvije teme. Prvo se po ne znam koji put raspravljalo je li uopće potrebno crkvu graditi. »Agrarmer Tagblatt« je predlagao da se umjesto Crkve Sv. Blaža sagradi kapelica na gradskom groblju Mirogoju. Razlozi su već osigurana znatna financijska sredstva, a potrebija je u životu grada. Odgovorio je »Katolički list« da grad Zagreb ima isti broj crkava bez obzira na povećanje od 4 000 na 50 000 stanovnika.³⁸ Nastavak rasprave je beskonačno ispitivanje i predlaganje najpovoljnijega gradilišta.³⁹ Bitan kvalitativan doprinos predstavlja tekst profesora estetike na Sveučilištu dr. Franje Markovića u »Viencu«.⁴⁰ Gradilište na uglu Prilaza i Primorske ulice ne odgovara zbog prevelike izgrađenosti okolnoga zemljišta nekvalitetnom izgradnjom. Prilikom izbora mjesta za gradnju crkve estetski momenti imaju radikalnu prevlast nad funkcionalnim i financijskim momentima.

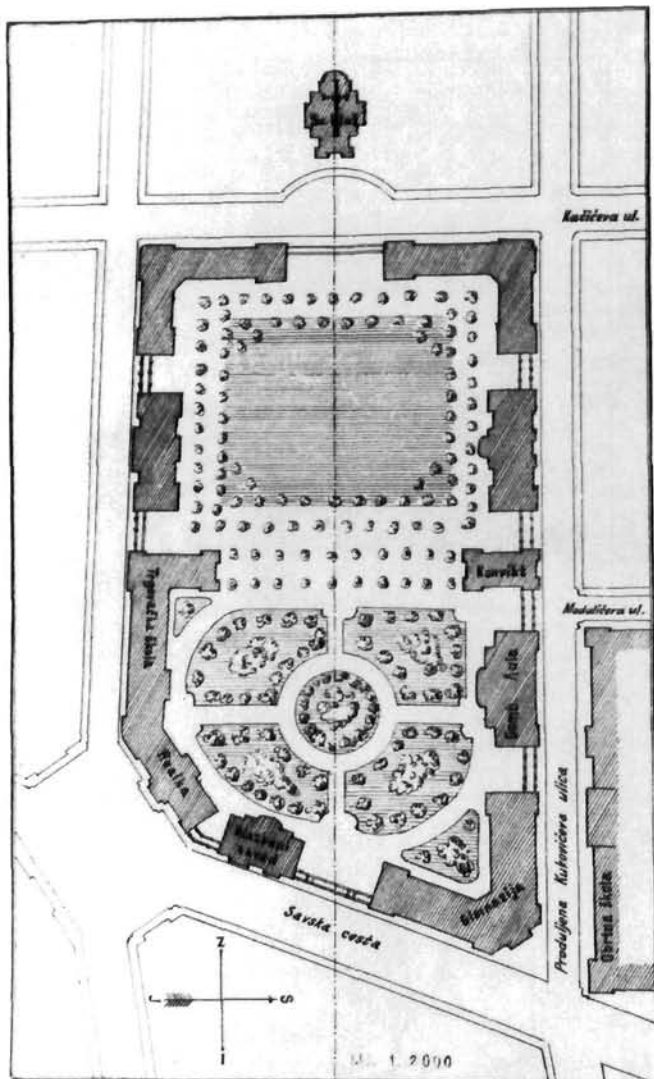
Gradnja crkve zbog učestalosti (veoma rijetko se grade) i posebnosti (jakoga simboličnog značenja) ne može se u planerskom pristupu izjednačiti sa stambenim ili poslovnim zgradama koje čine svakodnevnicu gradske izgradnje. Planerski najprikladnije mjesto za gradnju je na Ciglani, a moguće je razriješiti postojeće financijske probleme. Kad bi se nova crkva smjestila »(...) odprilike u nastavak osi Kačićeve ulice, sredinom svojom baš prema sredini gimnazijsko-realske zgrade, da se zapadno od crkve izgradi privatnim kućama onaj

Nacrt za crkvu
sv. Blaža u Zagrebu.

Josip Vancaš, bočno pročelje, 17. 6. 1892. (KAZ)
Josip Vancaš, side elevation, 17. 6. 1892.

Zlatko Jurić, aksonometrija prema projektu J. Vancaša, 17. 6. 1892.
(foto: I. Buzjak)
Zlatko Jurić, axonometric drawing based on J. Vancaš's design,
17. 6. 1892.

Programska situacija za natječaj za arhitektonski projekt novih srednjih škola na prostoru između Savske ceste, Klaićeve, Kačićeve i ulice Kršnjavoga, 11. 1. 1893. (VDIA, 1896, 15)
Site specification for architectural designs for new secondary schools to be located in the area bounded by Savska Road, Klaič Street, Kačić Street and Kršnjavi Street, 11. 1. 1893.

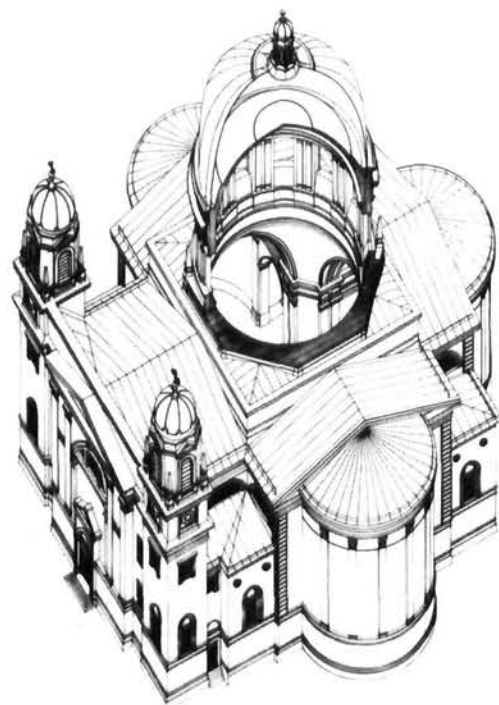
pravokutni prostor Ciglanski, koji sad zapremaju barake, tako da bi k istoku okrenuta fronta ovoga pravokutnika bila od prilike nastavak zapadne ceste Kačićeve ulice i činila liepo zaleđe novoj župnoj crkvi, a k zapadu okrenuta fronta njegova činila bi ulicu s istočnom frontom fabrike duhana. Pošto je prostor ciglanski gradska svojina, to bi grad rasprodajom rečenoga velikoga pravokutnog prostora za privatna gradilišta jamačno dobio toliko, da bi se pokrili gradski troškovi za premještaj i novi smještaj vojničkih baraka (...)»⁴¹

Smještajem crkve na Ciglanu postiglo bi se skladno jedinstvo s novom gimnazijskom zgradom. Osnovna misao je da ne bi trebalo graditi običnu funkcionalnu župnu crkvu za taj dio grada, već reprezentativnu zavjetnu crkvu. Dr. Franjo Marković unosi jednu bitnu novost u teoriju gradogradnje visokoga historicizma. Uz naglašene ideje, perspektivne akse i blokovske izgradnje, iznosi misao da monumentalni objekt smještajem u neizgrađenom okolnom prostoru, zbog jakog reprezentativnoga značenja može biti poticajni moment da se kvalitetnijom stambenom izgradnjom estetski oblikuje okolni prostor.

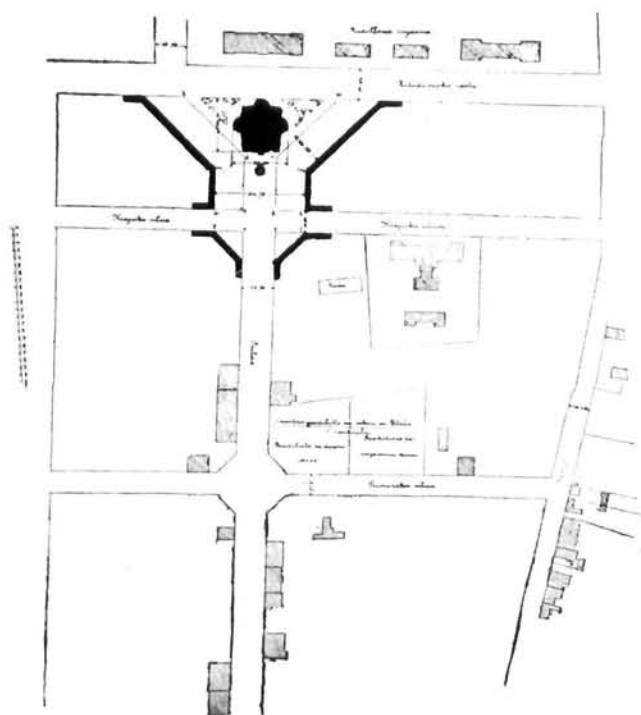

Josip Vancaš, uzdužni presjek kroz kupolu i svetište, siječanj 1897. (VDIA, 1898, 19).
Josip Vancaš, longitudinal section through the dome and the Chancel, January 1897.

Zlatko Jurić, aksonometrija prema projektu J. Vancaša za crkvu sv. Blaža, siječanj 1897. (foto: I. Buzjak)
Zlatko Jurić, axonometric drawing based on J. Vancaš's design for the Church of St. Blaise, January 1897.

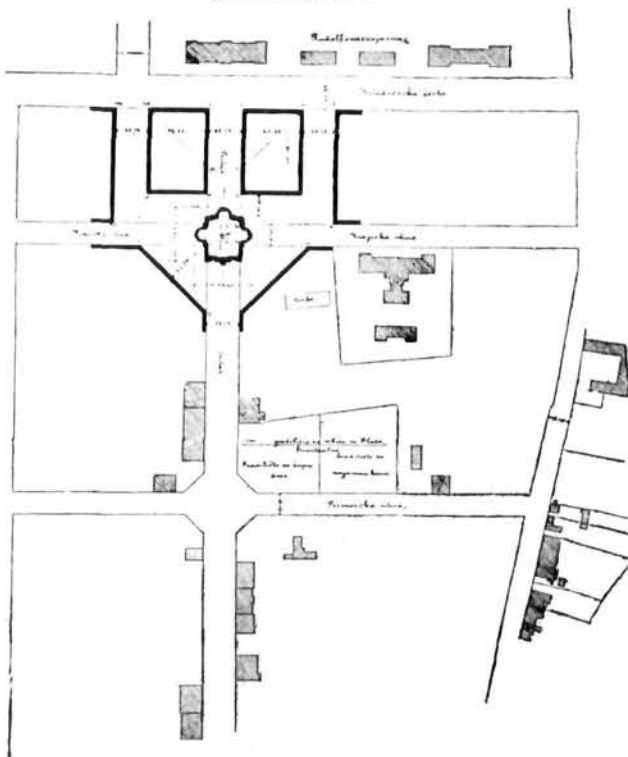

I. ALTERNATIVA

Josip Vancaš, situacija crkve sv. Blaža na kraju Prilaza, siječanj 1897. (VDIA, 1898, 19)
Josip Vancaš, the Church of St. Blaise as sited at the end of Prilaz, January 1897.

II. ALTERNATIVA

Josip Vancaš, situacija crkve sv. Blaža na križanju Prilaza i Krajiške ulice, siječanj 1897. (VDIA, 1898, 19)
Josip Vancaš, the Church of St. Blaise as sited at the intersection of Prilaz and Krajiška Street, January 1897.

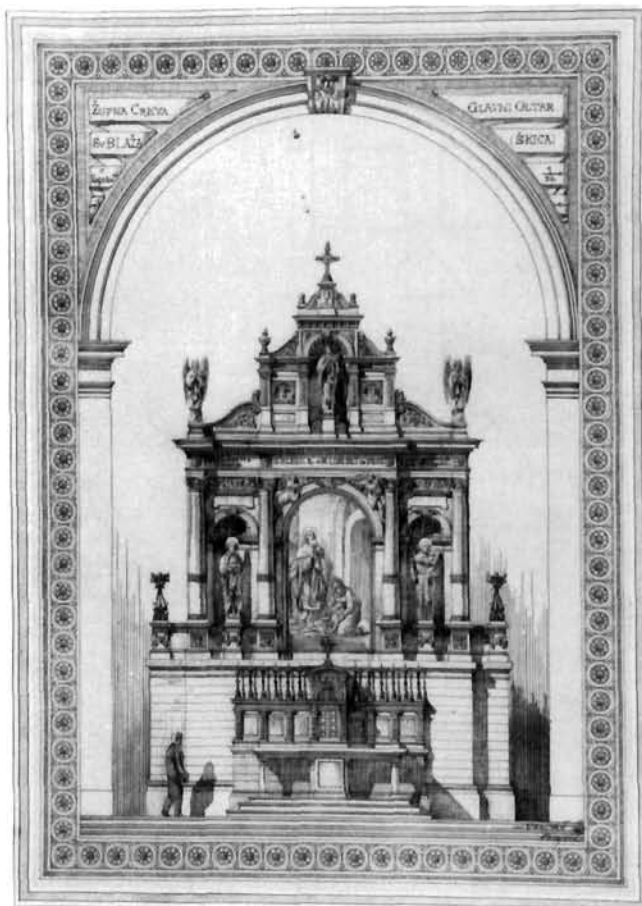
U raspravu se ponovo uključio »Katolički list« tvrdnjom da pristalice gradnje na Ciglani samo ponavljaju stare ideje dr. Izidora Kršnjavoga.⁴² Zamisao treba napustiti zbog nemogućnosti dogovora s vojnom upravom. Glavni kriterij u izboru mjesta za gradnju je zadovoljenje pragmatičnim zahtjevima udaljenosti pri okupljanju stanovništva u obavljanju bogoslužja. Vjerskim potrebama najbolje bi odgovarala crkva na uglu Prilaza i Primorske ulice. Kad bi crkva bila na Ciglani bila bi više školska nego župna crkva. Rasprava je završena tekstem u »Obzoru«.⁴³ Gradnja crkve na Prilazu ne odgovara ni prometno ni funkcionalno. Prometni razlozi su što bi se nalazila po strani smještena od glavnih gradskih prometnih tokova duž Savske ceste. Funkcionalni razlozi su što su uokolo crkve ne bi mogle voditi procesije. Najprikladnije mjesto za gradnju je Ciglana iza novih srednjih škola. Arhitektonska kompozicija crkve trebalo bi da efektno završi cijelu prostornu kompoziciju školskih zgrada i da bude jaki simbolični akcent u novonastalom gradskom predjelu.⁴⁴ Kako su se javne zgrade poput kazališta i umjetničkoga paviljona izvele veoma reprezentativno, pisci žele da i arhitektonska kompozicija crkve bude zasnovana u monumentalnim oblicima.⁴⁵

Odbor za gradnju tek se krajem godine sastao, a jedan od razloga jest trajanje javne rasprave u dnevnim novinama o izboru gradilišta.⁴⁶ Bez ikakvog problema prihvaćene su skice za dva oltara arhitekta Josipa Vancaša na osnovu kojih bi se moglo zatražiti obećani financijski doprinos Kr. zemaljske vla-

de. Sve rasprave o izboru gradilišta u dnevnim novinama i na Odboru zaključio je gradonačelnik Adolf Mošinski prijedlogom gradnje na križanju Prilaza i Krajiške ulice. Odbor je prenio na gradonačelnika sve ovlasti u pregovorima s vlasnicima oko cijene zemljišta.⁴⁷

U veljači 1898. godine na skupštini Gradskog zastupstva prihvaćeni su zaključci Odbora za gradnju i zajedno s arhitektonskim nacrtima i troškovnikom upućeni su Kr. zemaljskoj vladi koja je načelno pristala uz zamisao, uz dvije bitne ograde.⁴⁸ Prva je da financijska sredstva za gradnju nisu jasno određena i niti precizno osigurana. Druga ograda bila je da Kr. zemaljska vlada neće sudjelovati u pokrivanju mogućih nedostataka u financijskom proračunu. Za sva moguća prekoračenja građevnih troškova svu odgovornost snosit će Gradska općina.⁴⁹

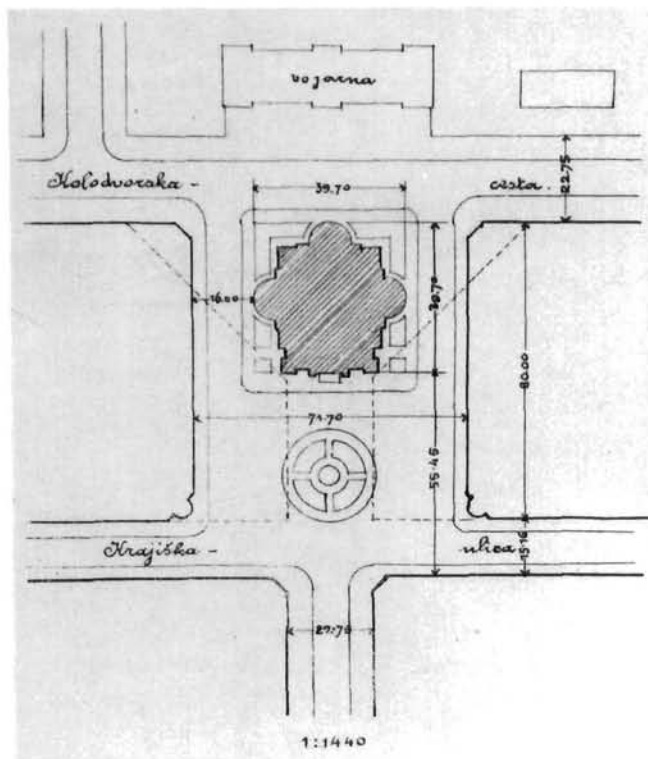
U međuvremenu je arhitekt Martin Pilar objavio svoj prijedlog za smještaj Crkve Sv. Blaža, koji će izazvati polemike u »Obzoru« i »Katoličkom listu«.⁵⁰ Kritički su promišljena oba prijedloga arhitekta Josipa Vancaša. Prvoj alternativni je zamjerka »(...) što su stijene trga napram kolodvorskoj cesti previše razmaknute, te bi bez dvojbe pošto i onako nije osobito velika, na tolikom prostoru morala izgubiti od utiska. (...)«.⁵¹ Drugoj alternativni je zamjerka što je »(...) crkva metnuta do križanja Krajiške ulice i Prilaza, što je nedopustivo jer je proti svakom prometnom pravilu. Dočim je za Prilaz i njegov promet poskrbljeno dvimi novim ulicama po strani, Krajiška ulica je

Josip Vancaš, studija glavnog oltara za crkvu sv. Blaža, 20. 3. 1897. (KAZ; foto: I. Buzjak)
Josip Vancaš, study for the main altar in the Church of St. Blaise, 20. 3. 1897.

smetana u svom prometu (...)».⁵² Osnovni urbanistički prigovor je da se »(...) crkva sama kao arhitektonski spomenik nebi mogla izdignuti kao glavni dio ikakove arhitektonske skupine (...)« i da se »(...) nebi stvorila nikakova karakteristična gradska slika, kojih nam i onako manjka u Zagrebu.«⁵³ Arhitekt Martin Pilar je zamislio smjestiti crkvu na kraju Prilaza ispred zgrade Rudolfove vojarne na pravilno oblikovanom poluzatvorenom trgu gdje postoje brojne pogodnosti. Stvaranju perspektivnih vizura nije posvećena prevelika pažnja, već se želi stvoriti zatvoreni prostor trga. Osnovni element organizacije prostora je promatranje odnosa između veličine crkve i okolnih volumena stambenih gradskih blokova. Estetska uravnoteženost elemenata stvara »karakterističnu gradsku sliku« kao osnovnu planersku vrijednost historicističke gradogradnje. Osnovna značajka prijedloga je realizam, jer se osim estetskog momenta posebno pažljivo analiziraju zatečeni prometni i financijski uvjeti.

Rasprava je prešla iz stručnih u dnevne novine. »Obzor« objavljuje dopis iz građanstva u kojem se protestira protiv gradnje na Prilazu.⁵⁴ Osnovna misao je da je potrebno sačuvati ljepotu neprekidnoga perspektivnog pogleda niz ulice i trgove, a ne prekidati ga izgradnjom nasred ulice i trga. Na pisanje »Obzora« žučljivo je odgovorio »Katolički list«. Smještaj crkve na križanju neće narušiti perspektivnu ljepotu Prilaza, koju sada zapravo nagrdjuju postojeće vojarne.⁵⁵ Cjelokupna rasprava oko izbora gradilišta je namjerno izazvana zbog odgoda-

Martin Pilar, situacija crkve sv. Blaža na kraju Prilaza, 1. 3. 1898. (foto: I. Buzjak)
Martin Pilar, the Church of St. Blaise as sited at the end of Prilaz, 1. 3. 1898.

nja početka gradnje. Pošto ni novinska polemika nije uspjela poljuljati odluku o izboru mjesta i unatoč izrečenom nedvosmislenom upozorenju Vlade, Gradsko poglavarstvo je ponovo izvršilo očevid na raskrižju Prilaza i Krajiške ulice i izdalo građevinsku dozvolu.

Vladino upozorenje je ipak djelovalo da je od Odbora zatraženo da arhitekt Josip Vancaš izradi precizniju procjenu ukupnih troškova za gradnju.⁵⁶

Gradsko poglavarstvo na temelju analize (vidi bilj. 56) zaključuje da stanje prikupljenih financijskih sredstava od 102 500 forinti nije dovoljno niti za gradnju crkve na financijski najpovoljnijem Zapadnom perivoju. Prijedlog je da se odustane od križanja Prilaza i Krajiške ulice i donese odluka o gradnji na Zapadnom perivoju. Postoje dva razloga za takvu odluku. Prvi je financijski, jer Gradska općina ne mora platiti troškove zemljišta jer ga već posjeduje. Drugi razlog je planerske i estetske naravi, jer bi se gradnjom reprezentativne crkve samo pospješilo dovršenje jedne od najljepših planerskih zamisli spajanja Zrinjevca i Kazališnog trga zelenim perivojima.⁵⁷ Sljedeći prijedlog je odgađanje početka gradnje na određeno vrijeme, dok se u fondu za gradnju ne prikupi dovoljno financijskih sredstava.

U međuvremenu započela je neobična borba mišljenja čudnom mješavinom peticija, polemika u dnevnim novinama i odlazaka poslanstava vodećim političarima. Cijela priča započinje s pe-

ticijom grupe građana Gradskom poglavarstvu i nadbiskupu dr. Jurju Posiloviću, koju je vjerojatno pokrenuo prvopotpisani Janko Nikola Grahor.⁵⁸ Prijedlog je sagraditi crkvu na Zapadnom perivoju na Mažuranićevom trgu južno od zgrade »Kola« i »Sokola«. Odsalana peticija izazvala je trenutačnu reakciju grupe građana koja je poslala peticiju s tri stotine potpisa nadbiskupu dr. Jurju Posiloviću.⁵⁹ Najprikladnije mjesto za gradnju crkve je na Ciglani u sklopu novih školskih zgrada. U toj borbi s peticijama nadbiskup dr. Juraj Posilović se priklonio gradnji na Ciglani, a crkva bi istovremeno služila župljanima i školskoj omladini. U raspravu su se uključile »Narodne novine« koje najavljuju mogućnost slanja peticije banu sa zahtjevom da se crkva gradi na Ciglani.⁶⁰ Cijela zamisao ne bi se mogla provesti u nekoliko godina, ali uz dosljedno pridržavanje planerske zamisli za jedno desetak godina mogla bi se ostvariti cjelokupna prostorna kompozicija školskoga foruma. U raspravu se uključio i »Agrarmer Tagblatt« sugestijom da nadbiskupska duhovna oblast prihvati Zapadni perivoj jer bi se moglo započeti s gradnjom već ove godine.

»Katolički list« je polemički odgovorio na oba teksta.⁶¹ Opća ocjena polemičkih rasprava po novinama je da se radi o proračunatom djelovanju s osnovnim ciljem što dužeg odgađanja početka gradnje. Najpogodnije mjesto za gradnju je na Prilazu. »Narodne novine« u odgovoru brane neosporno pravo javnoga mnijenja, da raspravlja o tako važnim temama za razvoj grada.⁶² Osnovni problem nije toliko u izboru mjesta, već je li sakupljeno dovoljno novaca za početak građenja.

Dok je intenzitet polemike u dnevnim novinama bio na vrhuncu, izaslanstvo od stotinu građana bilo je primljeno na audijenciju kod bana grofa Karla Khuena-Hédervarya i gradonačelnika Adolfa Mošinskoga.⁶³ Izaslanstvo je tražilo gradnju na Ciglani, a ban je u odgovoru vješto izbjegao opredjeljenje za bilo koju stranu u polemici. Obećao je potporu gradnji crkve, ma gdje to građanstvo željelo. Gradonačelnik je izjavio da načelno nije protiv gradnje na Ciglani. Istovremeno je predana peticija sa sto potpisa nadbiskupu dr. Jurju Posiloviću sa zahtjevom za gradnju crkve na Ciglani.⁶⁴

Polemička borba s peticijama i izaslanstvima imat će epilog u sljedećem razdoblju. Uz postojeću I. akademsku generaciju arhitekata, snažno će se pojaviti novim polemičkim idejama o arhitekturi i gradogradnji, čelnici II. akademske generacije arhitekata.

Zaključak svih prijedloga, polemičkih mišljenja te planerskih i arhitektonskih osnova jest, da cijelo vrijeme postoje tri osnovna smjera u razmišljanju o gradogradnji. Razlike između smjerova su uglavnom u teorijskim nijansama.

Radikalni smjer čine dr. Izidor Kršnjavi, arh. Josip Vancaš i dr. Franjo Marković. Zajednička misao je da gradski prostor nije isključivo mehanička rezultanta prometnih, komunalnih i funkcionalnih komponenti. Nužna je snažna korekcija i nadopuna estetskom komponentom zasnovanom na neposrednoj i potpunoj primjeni suvremenih europskih iskustava.

U realistički smjer pripadaju dr. Đuro Deželić, arhitekt Martin Pilar i inženjer Milan Lenuci koje označava određena suzdržanost u primjeni suvremenih europskih iskustava. Distingviranom i racionalnom prilagodbom nastoji se uskladiti s postojećim lokalnim tehničkim i gospodarskim uvjetima.

Pragmatični smjer čine dr. Franjo Belaj, dr. Franjo Iveković i dr. Feliks Suk kojima je cilj što jednostavnijim procesom sagraditi crkvu, isključivo zbog pastoralnih potreba i samo zakonski najnužnije obzirati se na planerske zamisli.

Europskom erudicijom, kvalitetom razmišljanja i suverenom obaviještenošću o europskim zbivanjima u gradogradnji suvereno se ističe dr. Izidor Kršnjavi, koji je prvi akademski školovani teoretičar gradogradnje u visokom historicizmu. Josip Vancaš kao arhitekt velike radne energije i neprestano žive imaginacije ne dozvoljava nikakav diktat teorijske dogme unutar umjetničkoga stvaralaštva. Stvaralački postupak nije puko arheološko kopiranje arhitektonskih elemenata niti rutinska primjena već uspostavljenih tipova arhitektonske kompozicije. Unutar virtuozno svladane upotrebe akademskih sustava raznorodnih arhitektonskih elemenata, pokazana je nepodnošljiva lakoća stvaranja neprekidno drugačijih arhitektonskih kompozicija visoke cjelovitosti. Stvaralački postupak historicizma nije nikakva novost, jer je naslijeđen od engleskoga neoklasicizma druge polovice osamnaestoga stoljeća i prve polovice devetnaestoga stoljeća. Princip je zapravo slobodno stvaralačko isprepletanje raznovrsnih arhitektonskih elemenata, koji su kodificirani akademskom naobrazbom u nove kvalitete odnose stvarajući neprestano drugačije i cjelovite arhitektonske kompozicije. Arhitektonska razmišljanja, a posebno osnove iz 1892. godine i 1897. godine arhitekta Josipa Vancaša pripadaju umjetničkom kvalitetom u same vrhove vrijednosti srednjoeuropskoga historicizma.

Popis kratica

AT – Agramer Tagblatt
 GO – Građevni odjel
 GPZ – Gradsko poglavarstvo Zagreb
 H – Hrvatska
 HD – Hrvatska domovina
 KAZ – Kaptolski arhiv, Zagreb
 KL – Katolički list
 KZV – Kraljevska zemaljska vlada
 MGZ – Muzej grada Zagreba
 NAZ – Nadbiskupski arhiv, Zagreb
 NDS – Nadbiskupski duhovni stol
 NN – Narodne novine
 O – Obzor
 OZG – Odbor za gradnju Crkve Sv. Blaža
 P – Prosvjeta
 PAZ – Povijesni arhiv, Zagreb
 SGZ – Skupština gradskog zastupstva
 V – Vienac
 VDIA – Vesti društva inženira i arhitekta

Bilješke

1

D. Deželić, *Crkva sv. Blaža*. NN, LIX/1893, 22. 2-4.

2

Zamisao o nužnoj podjeli i osnivanju novih župa bila je kao jedan od važnijih ciljeva naglašena već u Grahor-Bedekovićevoj prvoj Generalnoj regulatornoj osnovi grada Zagreba iz 1865. godine. Konceptija je bila pretvaranjem postojećih prebendi pri Župi Sv. Marka u župne prebende Sv. Ivana i Sv. Križa stvoriti dvije nove župe. Prebenda Sv. Ivana spojila bi se s novom župom Sv. Duha, a kapela bi se jednoga dana zamijenila većom crkvom. Prebenda Sv. Križa bi se pripojila donjogradskoj župi. Župna crkva bi se sagradila na zemljištu župnika Sv. Marka uz Savsku cestu.

Kardinal-nadbiskup Josip Mihalović tijekom 1880. godine obavijestio je Gradsko poglavarstvo o zamišljenoj diobi Župe Sv. Marka. Dioba se nije mogla izvesti bez sudjelovanja grada, koji je imao patronatsko pravo nad Župom Sv. Marka. Pravno bi se dijeljenje provelo jedino osnivanjem posebnog odbora u koji bi ušli predstavnici Gradskog poglavarstva, Nadbiskupskog duhovnog stola i Župe Sv. Marka. Zbog nekoliko razloga Gradsko poglavarstvo je otezalo s izborom predstavnika u odbor. Najčešće spominjani razlog je, svakako, nepostojanje nove generalne regulatorne osnove, čija se izrada pripremala godinama, a najznačajniji je razlog što je politički prioritet imalo donošenje odluke o sudjelovanju grada u financiranju izgradnje novih gradskih vojarni. Budući da bi gradska općina morala uzeti zajam, nastojalo se izbjeći istodobno opterećivanje gradskih financija sa sudjelovanjem u podizanju novih župa.

Nakon brojnih požurivanja i natezanja Gradsko poglavarstvo je tijekom 1883. godine izabralo dr. Đuru Deželića, Matiju pl. Mrazovića, Dragutina pl. Pogledića i Danu Rašića za predstavnike u Odbor za dijeljenje Župe Sv. Marka (NAZ, sv. 7232, dopis GP od 19. 12. 1883., br. 31425/I). Nadbiskupski duhovni stol imenovao je biskupa Franju Gašparića za predsjednika, a proarhidakona Franju Budickoga i župnika dr. Stjepana Pogledića za povjerenike u mješoviti odbor (NAZ, Sv. 7232, dopis NDS od 31. 12. 1883, br. 4882 i dopis GP od 19. 12. 1883., br. 31425/I). Prva sjednica Odbora održana je tijekom 1885. godine, a predsjedavao je dr. Đuro Deželić umjesto bolešću spriječenoga biskupa Franje Gašparića (*Župe grada Zagreba*, tisak Dragutina Albrechta, str. 6). Jednoglasno je prihvaćena potreba o podjeli Župe Sv. Marka i osnivanju novih župa. Preciznija analiza nije započeta, već je za sljedeću sjednicu trebalo sastaviti opširan izvještaj s raznovrsnim podacima na osnovu kojih bi se mogla izvesti detaljna podjela. Nadbiskupski duhovni stol trebao je dostaviti podatke o financijskom stanju prebende Sv. Križa i Sv. Ivana te Župe Sv. Marka. Gradsko poglavarstvo zadužilo je ravnatelja Gradskoga građevnog ureda inženjera Ruperta Melkusa da dostavi podatke o površini gradskoga zemljišta; točnom broju stanovnika po ulicama prema popisu pučanstva iz 1869. godine i 1880. godine te približne troškove izgradnje nove crkve, župnoga dvora i gospodarskih zgrada.

3

Župe grada Zagreba, str. 32.

4

Osim besplatno ustupljenog zemljišta Nadbiskupski duhovni stol dao bi još 40 000 forinti od nadoknade za izvlaštena zemljišta majura Župe Sv. Marka na Savskoj cesti. Preostalih 20 000 forinti, Gradska općina bi pridonosila u godišnjim ratama do završetka gradnje. Bez financijskog sudjelovanja Gradske općine ne bi bilo moguće ustanoviti nove župe. Tijekom gradnje nužno bi trebalo osnovati fond koji bi upravljao prikupljenim novčanim sredstvima. Članovi fonda bili bi župnik Sv. Marka izvjestitelj Gospodarskog odbora Gradskoga zastupstva i predstavnik Nadbiskupskog duhovnog stola koji bi ujedno bio predsjednik fonda.

Predsjednik Odbora biskup Franjo Gašparić poslao je opširan prijedlog prebendara Eduarda Suhina izvjestitelju Gradskoga zastupstva dr. Đuri Deželiću uz dodatni zahtjev za povećanjem prostora crkve na 1500 do 2000 osoba. Gradsko zastupstvo je prihvatilo prijedlog na sjednici održanoj 1887. godine. Potvrđeno je neosporno patronatsko pravo nad Župom Sv. Marka, a time i sudjelovanje u financiranju buduće gradnje. Na prijedlog Vladimira Mažuranića zaključeno je da

se za sada osnuje samo župa Sv. Blaža, a osnivanje župe Sv. Križa bi se odgodilo za buduća vremena. (PAZ, SGZ, 4.4. 1887, prf.6) Precizno određivanje granica postojećih župa Sv. Marije na Kaptolu, Sv. Ivana u Novoj Vesi, Župe Sv. Petra u Vlaškoj ulici, Župe Sv. Marka na Gornjem gradu i novoplaniranih župa Sv. Križa i Sv. Blaža trebalo bi obaviti naknadno sporazumom između Gradske općine i Nadbiskupskog duhovnog stola. Prihvaćen je prijedlog o osnivanju mješovitog odbora koji bi upravljao financijama tijekom osnivanja župe i građenja crkve. Nadbiskupski duhovni stol je uporno zahtijevao da se ipak osnuju obje župe Sv. Blaža i Sv. Križa. Na Skupštini Gradskoga zastupstva održanoj 1888. godine izabrani su zastupnici Ferdo Kalabar, Franjo Arnold, Šandor Hondl, Adolf Mošinski, Dragutin pl. Pogledić u odbor ad hoc koji bi raspravljao o načinu financiranja budućih župa. (PAZ, SGZ, 2.7.1888. prf. 222 i 3.9. 1888., prf. 287) Konačno je odlučeno da se ne ide u osnivanje nove Župe Sv. Križa. Gradska općina bi 20 000 forinti dostavila u fond u četiri godišnje rate po 5000 forinti.

5

a) PAZ, SGZ, 13. 5. 1889. prf. 208. b) NAZ, sv. 7323, dopis GP od 17. 5. 1889., br. 9654.

6

a) KL, XXXX, 1889, 35. 287. b) O. 1889, 266, 3. c) V. XXIX/1892. 50. 797-799.

7

a) NN, LV/1889, 276, 7. b) NAZ, sv. 7232, dopis KZV od 5. 4. 1889., br. 1815.

8

a) H, 1890. 82. 2. b) O. 1890. 83. 3. c) O. 1890. 245, 3. d) NN. LVII/1891. 53. 3. NN, LVII/1891. 22. 2-4. e) NAZ, sv. 7232. doznaka NDS od 9. 4. 1890. br. 1370 f) **Wagner-Rieger** u knjizi »*Wiens Architektur im 19. Jahrhundert*«, 1970., spominje arhitekta Ferdinanda Wendelera, koji je objavio jednu stambenu najamnu zgradu u knjizi »*Wiener Neubauten – Serie A*«. 1880. Na tablama br. 57 i 60 objavljen je projekt »Haus des Herrn Coulon«. Gusshausstrasse 10.

9

Na sljedećem sastanku Odbora u svibnju 1890. godine konačno je zaključeno da bi za gradnju župne crkve prema prvonagrađenoj arhitektonskoj osnovi trebalo između 110 do 120 000 forinti. (NAZ, sv. 7232, dopis OZG, od 6. 5. 1890, br. 5). Nastalu razliku od 46 000 forinti trebala bi pokriti Gradska općina i dodati još 34 000 forinti za unutrašnje uređenje. Nakon što se prijedlog Odbora našao u srpnju na skupštini, Gradsko zastupstvo je energično otklonilo bilo kakvu mogućnost gradnje prema projektu bečkog arhitekta Ferdinanda Wendelera. U financijskom proračunu Gradske općine jednostavno nije bilo sredstava kojima bi se pokrila nastala razlika (PAZ, SGZ, 7. 7. 1890, prf. 317 i O, 1890, 245, 3).

10

a) PAZ, SGZ, 2. 3. 1891. prf. 87. b) **O. Maruševski**, *Iso Kršnjavi kao graditelj*, Zagreb, 1986.

11

Isto kao bilj. 8. d.

12

Isto.

13

a) O. XXXII/1891. 52. 2. b) H. 1891, 53. 3. c) VDIA, XIX/1898, 1. 1-3. d) NN. LIX/1893. 22, 2-4. e) P. VIII/1900. 11. 357-358.

14

a) PAZ, Prilaz 64, Pismo Josipa Vančaša od 30. 11. 1898., br. 326/1899. b) NAZ, sv. 7323, Namira od 7. 4. 1892., br. 1590.

15

a) NAZ, sv. 7232. Zapisnik VII sjednice OZG od 6. 4. 1892. b) Isto kao bilj. 14a.

16

Isto kao (15a.)

17

Isto.

18

Isto.

19.

Isto kao bilj. 13c.

20

PAZ. Prilaz 64. dopis GP od 13. 5. 1892., br. 9955.

21

NAZ, sv. 7232, dopis OZG od 28. 6. 1892., br. 2878.

22

NAZ, sv. 7232. Namira od 1. 7. 1892., br. 2878.

23

NAZ, sv. 7232, dopis KZV od 3. 9. 1892., br. 7974.

24

Svjestan da je novac osnovna zapreka dr. Izidor Kršnjavi iznosi veoma jednostavnu koncepciju rješenja. Novac dobiven prodajom postojećeg zemljišta na uglu Prilaza i Primorske ulice mogao bi se pridodati postojećoj glavnici u financijskom fondu. Gradska općina bi trebala besplatno ustupiti vojnoj upravi zamjensko zemljište. Dobiveno zemljište na Ciglani mogao bi grad besplatno ustupiti za gradnju crkve. Ukoliko bi se prihvatio prijedlog, Kr. zemaljska vlada bi znatno financijski sudjelovala sa 25 000 forinti u gradnji crkve i još sa 3000 forinti za oltare. Financijska pomoć Kr. zemaljske vlade bila je isključivo uvjetovana izborom Ciglane kao mjesta gradnje. Nadbiskupski duhovni stol je bio suzdržan prema prijedlogu i ostao je pri odluci o gradnji na uglu Prilaza i Primorske ulice (PAZ, Prilaz 64, dopis NDS od 7. 10. 1892., br. 4261; dopis KZV od 4. 12. 1892., br. 14883; dopis GP od 14. 12. 1892, br. 29968/I; v. i V, XXIV/1892, 50, 797-799). Građevni nacrti i troškovnik sa zahtjevom za izdavanjem građevinske dozvole dostavljeni su Gradskom poglavarstvu. U međuvremenu je Kr. zemaljska vlada vršila pritisak na Poglavarstvo da pokuša nagovoriti Nadbiskupski duhovni stol na prihvatanje Ciglane. Odnos snaga u opisanoj situaciji doveo je do potpunoga zastoja. Poglavarstvo nije imalo nikakvih pravnih mogućnosti da uvjeri Nadbiskupski duhovni stol u opravdanost gradnje. Kr. zemaljska vlada je više upravno tijelo, pa Gradsko poglavarstvo nije smjelo ignorirati njezine zahtjeve i prikloniti se mišljenju Nadbiskupskog duhovnog stola. Unutar Kr. zemaljske vlade sva pitanja o gradnji sakralnih objekata rješavalo se u Odjelu za bogoštovlje i nastavu. Moć predstojnika je vrlo velika, jer je za svoje djelovanje odgovarao neposredno banu. Dr. Izidor Kršnjavi je odjelni predstojnik od 1891. godine do 1896. godine. Osnovne odrednice njegove vladavine proizlaze iz bitnih značajki njegove ličnosti. Na čelu Odjela nije bio mlitavi administrator bez ideje već čovjek preciznih zamisli i iznimne radne energije, koji nije dozvoljavao ikakvo isprazno retoričko protuslovlje s namjerom beskonačnog otezanja.

Rješenje kojim bi se pokušao prebroditi zastoj, pokušalo se pronaći u siječnju 1893. godine na sjednici Građevno-gospodarskoga odbora Gradskoga zastupstva (O, XXXIV/1893, 18. 2. NN, LIV/1893, 18. 3; H, 1893, 19, 2). Gradski vijećnik dr. Đuro Đeželić ukratko je objasnio prijedlog Kr. zemaljske vlade. Kako je svima bilo jasno da se ne može ići otvoreno protiv Vlade, pokušalo se zaobilazno, lukavstvom. Ponovo se otvorila rasprava o prikladnosti mjesta za gradnju. Dr. Vrbančić je predlagao odbijanje financijske ponude i besplatno ustupanje zemljišta na Ciglani Kr. zemaljskoj vladi za gradnju školske kapelice. Objašnjenje za otklanjanje ponude je nedoumica, tko će snositi trošak nasipavanja zemljišta i uređenja okolnoga trga sa cestama, jer je postojeće zemljišta na Ciglani prilično visinski nejednolika. Najbolje mjesto za gradnju crkve bilo bi u Ilici iza Rudolfovih vojarni, gdje bi najbolji pristup imalo stanovništvo Sv. Duha, Pantovčaka i Fratersčiče. Zastupnik dr. Mallin bio je protiv prijedloga, jer bi se gradnja razvukla u beskonačnost. Na kraju je dr. Đuro Đeželić uspio uvjeriti zastupnike u nužnost prihvatanja Vladinoga prijedloga, ali je umetnut jedan naoko nevažan zahtjev za povećanjem arhitektonske osnove crkve. Lukavo se ponovo pokušala zaustaviti cijela akcija poznavajući financijsku oskudicu. Zastupnik župnik dr. Stjepan Boroša izabran je za povjerenika prilikom očevida kod izdavanja građevinske dozvole. Nakon rasprave u Građevno-gospodarskom odboru tekstem u »Obzoru« br. 19 započela je javna polemika (O,XXXIV/1893, 19, 3). Anonimni pisac tvrdi da nije bilo potrebno razgovarati o novom gradilištu. Odluka o povratku na prvobitno gradilište na uglu Prilaza i Primorske ulice donesena je u Odboru za gradnju, gdje predstavnike imaju i Nadbiskupski duhovni stol i Gradsko poglavarstvo. Raspravljajući o novom gradilištu Odbor je prekorao svoju nadležnost s jednim ciljem

da bi se gradnja dogodila. Na tekst objavljen u »Obzoru« reagirao je dr. Đuro Deželić u »Narodnim novinama« (v. bilj. 1). Dr. Franjo Belaj se priključio tekstovima objavljenim u »Katoličkom listu« »Tko će biti patron sv. Blaža u Zagrebu«, KL, XXXIV/1893, 5. i 6, 35-36 i 42-44; »Da li patron stare župe, kad se dijeli župa, stiče patronatsko pravo na novu župu«, KL, XXXIV/1893, 29. 327; »Da li patron stare župe stiče patronatsko pravo nad novom župom, kad se dijeli nadarbina«, KL, XXXIV/1893, 9. 75). Osnovni razlog rasprave bila je činjenica da je Nadbiskupski duhovni stol podnio molbu za izdavanje građevinske dozvole. Opširno i temeljito se raspravljalo oko dva ključna pitanja. Prvo pitanje je, pripada li gradu neosporno patronatsko pravo nad novim župama Sv. Blaža i Sv. Križa. Dr. Đuro Deželić je tvrdio da je patronat nad Župom Sv. Marka i prebendama Sv. Ivana i Sv. Križa oduvijek priznavan glavnom gradu Zagrebu, koji ga je neprekidno obavljao. Poanta je da molbu za građevnu dozvolu ne može podnijeti isključivo Nadbiskupski duhovni stol bez znanja patrona, već Odbor za gradnju u kojem se nalaze patronovi predstavnici. Dr. Franjo Belaj ne osporava patronatsko pravo nad Župom Sv. Marka, a prema kanonskom pravu patron novoosnivajuće župe može biti ili vjerozakonska zaklada ili nadbiskup ili nadbiskupija. Drugo pitanje bilo je tko određuje mjesto za gradnju nove crkve. Dr. Đuro Deželić zastupa mišljenje da zahtjev za izdavanje građevne dozvole, a time i izbor mjesta gradnje, može podnositi ili odbor za gradnju ili gradska općina kao patron. Gradska općina prema dr. Franji Belaju stiče patronatsko pravo nad novom župom, a time i pravo odlučivanja, samo zato što je obećala uplatiti u fond za gradnju Crkve Sv. Blaža 20 000 forinti. Rasprava je uglavnom protekla u korektnom tonu, uz povremene neznatne iskricke.

Nakon smirivanja polemike prihvaćeni su zaključci Građevno-gospodarskog odbora u siječnju 1893. godine na skupštini Gradske zastupstva, a potvrdila ih je i Kr. zemaljska vlada (NN, LIX/1893, 87, 2; H, 1893, 68, 3; NAZ, sv. 7232, dopis GP od 20. 12. 1896, br. 33781/II). Gradsko poglavarstvo je započelo pregovore s vojnom upravom oko nagodbe za odstranjenjem 36 drvenih baraka sa Ciglane. Postojeći ugovor o najmu se mogao raskinuti samo uz novčanu naknadu. Vojna uprava je ucjenjivala visinom zatražene odštete. Za odstupanje cijeloga zemljišta na Ciglani vojna uprava je tražila novo skladište na nekom gradskom zemljištu. Pregovori su propali jer je Gradsko poglavarstvo procijenilo da bi gradnja samo skladišta iznosila 30 000 forinti bez cijene zemljišta. (NAZ, sv. 7232, dopis GP od 20. 2. 1896, br. 42465/II).

25

a) J. Chvala, *Nove srednje škole u Zagrebu*, VDIA, XV/1896, 1. 2.
b) O. Maruševski, *Školski forum Ise Kršnjavoga*, Zagreb, MGC, 1992.

26

Vidi bilj. 25a.

27

Isto.

28

I. Kršnjavi, *Crkva sv. Blaža u Zagrebu*, NN, LXXI/1905, 273, 1-3.

29

NAZ, sv. 7232, Dopis GP od 31. 3. 1894. g. br. 32010/II.

30

Istodobno s pripremanjem za gradnju tijekom 1895. godine ponovo su započeli pregovori između Gradske zastupstva i vojne uprave oko uklanjanja baraka s gradilišta na Ciglani. Poučeno prijašnjim iskustvom Gradsko poglavarstvo je zatražilo posredovanje Kr. zemaljske vlade u pregovorima. Vlada je prijedlog glatko odbila jer se po zakonskim propisima nije smjela upuštati u privatno-pravne poslove (NAZ, sv. 7232, dopis GP od 20. 12. 1896, br. 33781/II). Budući da je ideja o posredovanju propala, Poglavarstvo je dalo konačnu ponudu vojnoj upravi. Osnovna zamisao je ukloniti samo dva reda drvenih baraka uz odštetu od 4500 forinti. Vojna uprava je odmah odbacila ponudu. Pošto je bilo očito da nije moguće postići nikakav dogovor s vojnom upravom, Gradsko poglavarstvo je predložilo povratak na prvobitno gradilište na uglu Prilaza i Primorske ulice.

31

Početak 1896. godine dolazi do velikih promjena članova Odbora za gradnju (PAZ, Prilaz 64, dopis NDS od 28. 2. 1896, br. 1129 i SGZ, 8. 4. 1896, prf. 96). Nadbiskup dr. Juraj Posilović umjesto

preminulog dr. Franje Račkoga imenuje dr. Franju Ivekovića za predsjednika, a župnika Sv. Marka Stjepana Borošu i dr. Feliksa Suka za stalne članove. Gradsko zastupstvo izabralo je u Odbor kanonika dr. Ivana Krapeca, gradskoga senatora dr. Đuro Deželića, Gradskega načelnika Adolfa Mošinskog, Kr. zem. »nadinžinira« Augusta Pisačića i gradskoga »nadinžinira« Milana Lenucija. Na sastanku Odbora za gradnju u srpnju prihvaćen je prijedlog Poglavarstva da se gradi na uglu Prilaza i Primorske ulice (NAZ, sv. 7323, zapisnik OZG od 18. 9. 1896. i dopis GP od 10. 4. 1896, br. 7658/II).

32

U cijenu nije uračunato unutrašnje uređenje, a niti oprema crkve. Odbor za gradnju je u financijskom fondu imao 80 000 forinti. Preostalih 50 000 forinti skupilo bi se od prihoda prebende Sv. Križa u iznosu od 10 000 forinti zajedno s kamatama, a Gradska općina bi davala 5000 forinti godišnje u razdoblju od 1897. godine do 1900. za vrijeme gradnje. Ako bi se na taj način prikupila novčana sredstva, gradnja crkve bi započela u proljeće 1897. godine i dovršila 1898. godine, a 1899. godine bi se podigao župni dvor sa gospodarskim zgradama i dovršilo unutrašnje uređenje i opremanje crkve.

Gradsko poglavarstvo je prihvatilo zaključke Odbora za gradnju uz prijedlog da se od Kr. zemaljske vlade traži obećanih 3 000 forinti za tri oltara (PAZ, SGZ, 14. 12. 1896, prf. 356).

33

NAZ, sv. 7232, a) Pismo Josipa Vancaša od 27. 1. 1897; b) Pismo Josipa Vancaša od 31. 1. 1897.

34

a) NAZ, sv. 7232, Zapisnik OZG od 3. 2. 1897; b) PAZ, Prilaz 64, dopis OZG od 9. 2. 1897. br. 45

35

a) (Vancaš Josip), *Osnova za crkvu sv. Blaža u Zagrebu*. VDIA, XIX/1898, 1, 1-3; b) AT, XIII/1898, 21. 4.

36

a) PAZ, Prilaz 64, Dopis OZG od 9. 2. 1897. br. 45; b) HD, 1897. 58. 2.

37

a) HD, 1897. 76. 2; b) O. XXXVIII/1897. 77. 3.

38

KL, XLVIII/1897. 14. 109.

39

HD, 1897. 82. 2.

40

F. Marković, *O gradilištu za novu župnu crkvu sv. Blaža u Zagrebu*, V. XXIX/1897. 15. 243-244.

41

Isto.

42

a) KL, XLVIII/1897. 18. 142; b) KL, XLVIII/1897, 21. 166.

43

O. XXXVIII/1897. 251. 2.

44

Isto.

45

Isto.

46

NAZ, sv. 7232, Zapisnik OZG od 4. 11. 1897.

47

Nakon obavljenih razgovora gradonačelnik Adolf Mošinski pismeno je obavijestio Odbor da je za nabavu zemljišta potrebno isplatiti 34 000 forinti vlasnicima (NAZ, sv. 7232, dopis GP od 23. 12. 1897, br. 41040/IV). Prodajom postojećega zemljišta isplatili bi se vlasnici, ali Gradskoj općini nedostaje oko 30 000 forinti za uređenje okolišta trga i novih cesta. Odbor za gradnju je prihvatio gradonačelnikovo izvješće i predložio da Nadbiskupski duhovni stol iz zaklada podijeli gradu beskamatni zajam od 50 000 forinti. Grad bi zajam vratio u pet godišnjih rata po 10 000 forinti (NAZ, sv. 7232, zapisnik OZG od 28. 12. 1897). Motiv dodjeljivanja zajma je da grad počne prodavati postojeće zemljište nakon završetka gradnje crkve, jer bi postigao povoljniju cijenu.

48

a) PAZ, SGZ, 7. 2. 1898., prf. 57; b) NN, LXIV/1898, 30. 4.

49

a) NAZ, sv. 7232, Dopis KZV od 21. 3. 1898. br. 12781; b) NN, Zgb. LXIV/1898. 68. 3; c) PAZ, Prilaz 64. Dopis GP od 18. 2. 1898. br. 1685/II.

50

a) **M. Pilar**, *Predlog za smještenje crkve sv. Blaža* VDIA, XIX/1898. 2. 17-18; b) AT, XIII/1898, 58, 4-5.

51

Isto.

52

Isto.

53

Isto.

54

O. XXXIX/1898. 201, 2.

55

KL, XLIX/1898, 36. 295.

56

Krajem 1898. godine napravljena revizija troškovnika je pokazala da za gradnju crkve bez župnoga dvora i gospodarskih zgrada treba 116 000 forinti; za najpotrebniji namještaj bez orgulja, oltara i zvona oko 6 000 forinti. Sveukupno je nužno osigurati 122 000 forinti, a u financijskom fondu bilo je 102 500 forinti 1898. godine. Nakon što je bilo upoznato s izmijenjenom procjenom troškova arhitekta Josipa Vancaša, Gradsko poglavarstvo napravilo je preciznu financijsku analizu koju je dostavilo Nadbiskupskom duhovnom stolu (NAZ, sv. 7232, Dopis GP od 10. 4. 1899, br. 4090/IV). Osnovna primjedba na proračun je da su upotrebljene vrlo niske cijene pojedinih radova. Naknadna procjena za crkvu prema realnijim, nešto višim cijenama iznosila bi 130 000 forinti. Za unutrašnje uređenje crkve potrebno je još predvidjeti 10 000 forinti. Za gradnju župnog dvora i gospodarskih zgrada potrebno je još 30 000 forinti i sveukupni troškovi narastu na 170 000 forinti. Na osnovu ovih pretpostavki izraden je usporedni proračun troškova za tri gradilišta.

Prvo je na križanju Prilaza i Primorske ulice. Potpuni troškovi iznosili bi oko 234 000 forinti (nabava zemljišta 34 000 forinti; uređenje trga i cesta 30 000 forinti). Drugo gradilište na Ciglani u osi Kačićeve ulice s djelomičnim do potpunim odstranjenjem baraka, gdje bi troškovi iznosili 214 000 do 220 000 forinti (dobava zemljišta od 34 000 do 40 000 forinti; uređenje zemljišta 10 000 forinti). Treće gradilište je na Zapadnom perivoju iza zgrade hrvatskoga »Kola« i »Sokola«. Troškovi bi bili oko 180 000 forinti jer bi grad dao zemljište besplatno (uređenje zemljišta 10 000 forinti).

57

a) Isto; b) **S. Knežević**, *Utemeljiteljska kultura na primjeru reprezentativnih urbanih prostora Zagreba*, Peristil, 1988/89. 31-32; c) **S. Knežević**, *Geneza Trga maršala Tita i »Zelena potkova« u Zagrebu*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 1988/89. 14/15.

58

a) NAZ, sv. 7232, predstavka GP od 11. 4. 1899. pod brojem 14545/IV i predstavka nadbiskupu J. Posiloviću od 11. 4. 1899; b) NN, LXV/1899, 86. 3; c) O. XL/1899, 87. 2.

59

a) NAZ, sv. 7232, predstavka nadbiskupu J. Posiloviću od 20. 4. 1899; b) HD, 1899, 90. 3.

60

a) NN, LXV/1899, 94. 1; b) NN, LXV/1899, 90. 2.

61

a) KL., L/1899, 17. 129-131; b) KL. L/1899, 18. 138-140.

62

NN, LXV/1899, 97. 3.

63

Isto.

64

NAZ, sv. 7232, predstavka sa 100 potpisa nadbiskupu J. Posiloviću od 24. 5. 1899.

Summary

Zlatko Jurić

Kršnjavi – Vancaš: Planning Designs for the Church of St. Blaise in Zagreb (1880-1900)

The author examines the history of the preliminary planning for the Church of St. Blaise in Zagreb. Following the decision to establish a new parish in the western part of the city, discussions were held concerning the site of a new church and the shape that it should take. The author divides the preliminary planning discussions into three phases: 1879-1891, the period when a competition for a design was advertised and when J. Vancaš laid down the first two outline plans. The second stage occupied the years 1892-1895, the period when I. Kršnjavi was involved, various suggestions were made as to the siting of the church, and a new design was submitted by Vancaš. Finally, during the third phase (1896-1899) further consideration was given to a number of alternative sites. M. Pilar devised a plan for the siting of the church, while Vancaš made two further suggestions as to its location.